

PROPOZYCJE „ETHOSU”

Anna Głąb, *Rozum w świecie praktyki. Poglądy filozoficzne Marthy C. Nussbaum*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010, ss. 235.

Coraz częściej na polskim rynku wydawniczym pojawiają się prace omawiające myśl współczesnych filozofów światowych, których dzieła nie zostały jeszcze na język polski przetłumaczone, a na ich przekłady przyjdzie nam poczekać, choćby z powodu czasochłonności pracy translatorskiej, a także ze względu na sam fakt wielkiej liczby książek, które warto przetłumaczyć.

I tak oto Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne – oficyna, która niestety uległa w roku 2010 likwidacji – opublikowały w serii „Filozofia w XXI wieku” monografię Anny Głąb poświęconą myśli Marthy C. Nussbaum (ur. 1947), współczesnej amerykańskiej autorki licznych prac filozoficznych, z której dorobku – jak dotąd – ukazała się w Polsce tylko jedna monografia: *W trosce o człowieczeństwo. Klasyczna obrona reformy kształcenia ogólnego*, (Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP we Wrocławiu, 2008), oraz jedna książka napisana we współautorstwie z Cassem R. Sunsteinem: *Czy powstanie klon człowieka? Fakty i fantazje* (Diogenes, 2000). Już na podstawie tych dwóch tytułów można się zorientować, że Nussbaum nie jest autorką skoncentrowaną na teoretycznym wymiarze filozofii, ale sięga do jej praktycznych implikacji i zastosowań. W istocie często włącza się ona w debatę publiczną, poruszając w niej kwestie węzłowe dla współczesnej kultury i dotycząc problemów o charakterze społecznym, politycznym, ekonomicznym i prawnym.

W swojej pracy Anna Głąb przedstawia najpierw samą postać Marthy C. Nussbaum, zarysowując środowisko kościoła episkopalnego, w którym autorka ta dorastała, jej młodzińcze fascynacje literackie, filozoficzne i muzyczne, którym towarzyszył sprzeciw wobec dominacji wartości materialnych, oraz jej stopniowe wkraczanie w pojęciowy świat judaizmu i transpozycję tych doświadczeń do filozofii. Prezentując w rozdziale „Filozofowanie z pasją” obszernie fragmenty biografii Nussbaum, autorka wskazuje jednocześnie na ich inspirującą rolę dla filozoficznego rozwoju tej amerykańskiej myślicielki. Wśród zagadnień podejmowanych przez Nussbaum wymienia kwestie: liberalizmu, globalnej sprawiedliwości, wolności sumienia i religijnej nietolerancji, feminizmu analitycz-

nego, teorii potencjalności, mniejszości seksualnych, patriotyzmu i kosmopolityzmu, edukacji liberalnej, praw zwierząt oraz roli emocji w życiu społecznym. Kolejne trzy rozdziały książki obejmują analizę poglądów Nussbaum – zarówno ich słabych, jak i silnych punktów. Prowadząc swoją refleksję według przyjętego klucza merytorycznego, Anna Głąb sięga również do polemik i dyskusji Nussbaum ze znanymi filozofami współczesnymi, przede wszystkim etykami, oraz do ich reakcji na jej wypowiedzi. W ten sposób w książce pojawiają się liczne odniesienia do stanowisk filozoficznych ważnych myślicieli współczesnych, jak Bernard Williams, John Rawls, Simon Blackburn, Thomas Nagel, John Finnis, Robert George, Amartya Sen czy Jonathan Glover.

W rozdziale drugim, „Etyka wrażliwej percepcji”, Anna Głąb przeprowadza filozoficzną analizę poglądów Nussbaum, w szczególności podjętej przez nią próby odnalezienia właściwej drogi do etyki cnót, która pozwoliłaby wyeliminować dylematy zarówno utilitaryzmu, jak i kantyzmu. Autorka stara się również w świetle filozofii moralnej Nussbaum odpowiedzieć na pytanie Thomasa Nagela o możliwość „widoku znikąd” w etyce i rekonstruuje koncepcję przedmiotu etyki, na którą filozofia ta wskazuje, oraz „nieostrą koncepcję dobra”, za którą opowiada się Nussbaum.

W rozdziale trzecim, „Literatura w filozofii moralnej”, Anna Głąb omawia refleksję Nussbaum na temat istotnych związków literatury z etyką, podkreślając znaczenie literatury dla bogatszego ujęcia podmiotu moralnego przez etykę, a w rozdziale czwartym, „Demokracja społeczna”, przedstawia poglądy Nussbaum dotyczące sfery polityki i praktyki społecznej, wnikliwie omawiając wypracowaną przez nią teorię potencjalności, która ma z założenia stanowić alternatywę dla teorii umowy społecznej, w szczególności dla jej Rawlsowskiej wersji. Prezentując poglądy Nussbaum, Anna Głąb podkreśla jej nietypowy sposób filozofowania, cechujący się unikaniem ostrych podziałów, poszukiwaniem wspólnego pola intelektualnego dla różnych sposobów myślenia, pola, które pozwoliłoby na wyeliminowanie negatywnych zjawisk z kultury współczesnej, w tym różnego rodzaju dyskryminacji, marginalizacji czy światopoglądowych konfliktów. Zasadniczym celem Nussbaum jest poszukiwanie etyki uniwersalnej a zarazem asystemowej, odwołującej się do ponadkulturowego aspektu natury ludzkiej. Osłą tego poszukiwania jest dowartościowanie roli emocji w poznaniu moralnym. Emocje traktuje Nussbaum jako czynnik uniwersalny, interkulturowy, mający strukturę kognitywną i dlatego uważa, że możliwa jest budowa wokół nich etyki pozwalającej przezwyciężyć konflikty generowane przez różne systemy myślowe. Etyka tego rodzaju nazywana bywa kosmopolityczną – warto tu podkreślić niepejoratywny sens słowa „kosmopolityzm”, w którym akcent pada nie na lekceważenie własnej tradycji, ale na próbę rekonstrukcji tradycji szerszej, będącej wytworem natury ludzkiej jako takiej.

Umiejscawiając poglądy Nussbaum na mapie filozofii współczesnej, Anna Głąb określa jej filozofię jako praktyczną i postanalityczną, a zarazem jako „filozofię spraw ludzkich”. Ukazuje również zakorzenienie Nussbaum w arystotelizmie, jej przywiązanie do pojęcia cnoty oraz do ujęcia filozofii jako terapii.

Jednym z ciekawych aspektów książki Anny Głąb są liczne odniesienia kulturowe, w szczególności do dzieł literatury światowej. Jej istotną zaletą jest jasny, klarowny język, który sprawia, że książkę tę przeczytają zarówno osoby zajmu-

jące się profesjonalnie filozofią (zapewne zwracając uwagę na liczne ciekawe przypisy i wykorzystaną w pracy aparaturę naukową, w tym także bibliografię tekstów Marthy C. Nussbaum, wykaz literatury pomocniczej oraz indeks), jak i ci, dla których filozofia jest przede wszystkim źródłem ciekawej, inspirującej lektury – w tym sensie fragmenty książki Anny Głąb można potraktować jako lekturę uzupełniającą do lekcji filozofii i etyki w szkole średniej.

D. Ch.

Tadeusz Szubka, *Filozofia analityczna. Koncepcje, metody, ograniczenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009, ss. 258.

Tytuł monografii Tadeusza Szubki odzwierciedla jej przedmiot i strukturę. Stawia ona dokonaną z perspektywy metodologicznej prezentację filozofii analitycznej od jej początków po najnowsze tendencje – choć autor zastrzega, że nie jest to zupełny przegląd tego kierunku filozofii współczesnej. W polskiej literaturze filozoficznej jest to jednak przegląd najpełniejszy.

Pierwszy rozdział monografii zawiera omówienie koncepcji filozofii analitycznej, uwzględniające historię i konotacje samej jej nazwy, jej opozycje, występujące w jej obrębie nurty oraz okresy jej historycznego rozwoju. W rozdziale drugim przedstawiono jej metody: klasyczną analizę pojęciową, analizę logiczną, analizę lingwistyczną oraz analizę systematyczną. W rozdziale trzecim autor podejmuje refleksję nad ograniczeniami filozofii analitycznej na tle jej krytycznych ujęć dokonanych przez Branda Blancharda, Ernesta Gellnera i Richarda Rorty'ego. Pokazuje, że niektóre jej ograniczenia wypływają z dążenia pewnych przedstawicieli tego kierunku do przekształcenia filozofii z dyscypliny humanistycznej w wiedzę naukową oraz analizuje osobliwość epistemologiczno-metodologicznego statusu filozofii. Tyle zapowiada spis treści i krótki rzut oka na wstępy do poszczególnych rozdziałów monografii, i zapowiedź ta jest rzetelna. Nie daje jednak wyobrażenia o bogactwie informacji, jakie możemy znaleźć w książce Szubki, ani o jej specyficznym charakterze.

Autor syntetycznie, a jednocześnie szczegółowo przedstawia spory toczony w ramach filozofii analitycznej, omawia teksty źródłowe, niektóre z nich trudno dostępne, zwłaszcza dla polskiego czytelnika, trafnie dobiera cytaty i pisze jasną, sprawną polszczyzną, co wydaje się szczególnie wartościowe w odniesieniu do filozofii, której przedstawiciele piszą w języku angielskim i której teksty są niekiedy obce naszej wrażliwości. Książkę cechuje rzeczowość, porządek oraz teoretyczny dystans. Pomimo dystansu jednak omawiane dyskusje sprawiają wrażenie ożywionych, a biorący w nich udział filozofowie wydają się obdarzeni wyrazistymi osobowościami. Jest to szczególna cecha tej monografii, zwłaszcza że autor nie podaje w niej informacji biograficznych, nie opowiada anegdot i zachowuje powściągliwość stylu.

Książkę charakteryzuje również zyczliwe, lecz trzeźwe podejście do jej przedmiotu. „Nie ukrywam – pisze autor – że jest napisana z pozycji umiarkowanego zwolennika filozofii analitycznej [...]. Uważam, że należy się jej szacunek i uznanie przede wszystkim dlatego, że jej przedstawiciele mają mniejszą skłonność

do napuszonego i pretensjonalnego dyskursu filozoficznego niż zwolennicy innych kierunków czy stylów filozofowania. Sięgając do metafory George'a Berkeleya, wznoszą oni po prostu mniejsze tumany kurzu" (s. 7n.).

Tadeusz Szubka również tumanów kurzu nie wznosi i być może między innymi dlatego jego książka – poza tym, że wartościowa merytorycznie – jest przyjemna w czytaniu. Zapewne znalazła już swoje miejsce wśród podręczników akademickich, warto ją jednak czytać bezinteresownie, dla przyjemności właśnie, albo po to, by wraz z autorem oraz myślicielami, którym udziela w niej głosu, pomyśleć o sensie uprawiania filozofii.

P. M.

Raymond Klibansky, Erwin Panofsky, Fritz Saxl, *Saturn i melancholia. Studia z historii, filozofii, przyrody, medycyny, religii oraz sztuki*, tłum. A. Kryczyńska, Universitas, Kraków 2009, ss. 481, il. 200.

Ta książka ma swoją historię. Na początku była rozprawa Panofsky'ego i Saxla *Dürers „Melencolia I”. Eine quellen- und typengeschichtliche Untersuchung*, opublikowana w roku 1923. Plany dotyczące drugiego, rozszerzonego wydania przybrały kształt nowego projektu – do autorów dołączył Klibansky, historyk filozofii. Sytuacja w Niemczech w okresie szerzącego się nazizmu i – w konsekwencji – emigracja twórców uniemożliwiły kontynuację prac nad książką. Podjęto je ponownie w Wielkiej Brytanii. Ukończone dzieło trafiło do niemieckiej drukarni tuż przed wybuchem drugiej wojny światowej i – jak się okazało po jej zakończeniu – zostało zniszczone. Autorzy zdecydowali się wówczas na publikację angielskiego przekładu książki, który miał zostać przygotowany na podstawie zachowanego egzemplarza korekty. W realizacji tego zamierzenia przeszkodziła śmierć Fritza Saxla. Ostatecznie angielskojęzyczna wersja *Saturna i melancholii* została wydana w roku 1964, w Londynie i Nowym Jorku. Niemiecki przekład dzieła, z poprawkami i uzupełnieniami wprowadzonymi przez Klibanskiego (Panofsky zmarł w roku 1968), ukazał się dwadzieścia sześć lat później.

Polska edycja tej klasycznej już pracy na temat melancholii oparta została na jej wersji niemieckiej; całość przetłumaczyła Anna Kryczyńska. Książka zawiera dwie przedmowy: tę do pierwszego, angielskiego wydania i tę do wydania niemieckiego. Część pierwsza książki poświęcona została pojęciu melancholii i historycznemu rozwojowi tego pojęcia w starożytności i średniowieczu. Punktem wyjścia analiz jest koncepcja czterech humorów, wyrastająca z greckich poszukiwań elementów kosmosu i pitagorejskiej koncepcji zdrowia jako równowagi jakości. Omawiając rozwój zagadnienia w medyczno-przyrodniczej literaturze antyku, autorzy studium koncentrują się na wyobrażeniu melancholii ukształtowanym w szkole perypatetyckiej. Skupiają uwagę zwłaszcza na trzydziestej księdze przypisywanych Arystotelesowi *Zagadnień przyrodniczych*, zwanej „monografią czarnej żółci”, w której obok słabości i wad opisane zostały również nieprzeciętne talenty melancholika. Wskazują oni na znaczenie filozofii przyrody Stagiryty, który połączył medyczne pojęcie melancholii z pla-

tońską koncepcją manii, a następnie na dwukierunkowość w ewolucji tego pojęcia, która nastąpiła po perypatetykach. Z jednej strony melancholię traktowano jako patologię – zarówno w ujęciach moralno-filozoficznych, jak i medyczno-terapeutycznych (te rozwijali przede wszystkim stoicy), z drugiej zaś jako jeden z czterech temperamentów, typ charakteru, któremu towarzyszy określona kompleksja fizyczna. Oba te kierunki odnajdują autorzy książki także w myśli średniowiecznej: pierwszy dominował w teologii i medycynie scholastycznej, drugi odrodził się w filozofii przyrody w dwunastym wieku; wpływ teorii temperamentów dostrzec można jeszcze w Kanta koncepcji cnoty.

Część druga studium dotyczy patrona melancholii Saturna – planety utożsamianej z mitycznym bogiem Kronosem. W literaturze antycznej, zarówno astrologicznej, jak i filozoficznej, autorzy również odnajdują dwubiegunowość interpretacji oddziaływania Saturna na los i osobowość człowieka: z jednej strony jest to wpływ skrajnie zły, z drugiej zaś przynoszący szczególne zdolności intelektualne (zwłaszcza zdolność do kontemplacji) – zawsze jednak mroczny. Według Plotyna Kronos symbolizował *nous*, inni neoplatonicy uważali dary Saturna za najszlachetniejsze spośród tych, którymi obdarzona zostaje dusza w swej wędrówce. Św. Augustyn radykalnie odrzucał pogańską astrologię i teorie darów planetarnych, jednak w myśli dojrzałego średniowiecza Saturn ponownie uznany został za źródło siły sprawczej: w nawiązującej do neoplatonizmu chrześcijańskiej teologii moralnej echa teorii wpływu planet powracają między innymi w nauce o cnotach i darach Ducha Świętego; elementy astrologii obecne są scholastycznej filozofii przyrody. Interesującym zagadnieniem – poświęcono mu osobny rozdział – jest ikonografia Saturna-Kronosa.

U schyłku średniowiecza w ewolucji pojęcia melancholii rozwinął się nowy wątek znaczeniowy, o zabarwieniu subiektywnym, dominujący zwłaszcza we francuskiej poezji tego okresu. Melancholię rozumiano już nie tylko jako chorobę czy temperament, ale również jako stan ducha, nastrój. Przymiotnikiem „melancholijny” zaczęto określać także przedmioty i zjawiska wywołujące ten stan. W piętnastowiecznych utworach poetyckich, a później w ikonologii, zaczęły się pojawiać personifikacje melancholii. W literaturze angielskiej, u Milтона i jego następców, w odczuciu melancholii odnajdywano spotęgowane doświadczenie własnego „ja” (stąd też pozostawała ona w bliskim związku z muzyką, „pożywką” owych doznań). Nie tylko jednak melancholia rozumiana jako stan ducha dostąpiła nobilitacji w literaturze nowożytnej. Nowożytność wypracowała nowe pojęcie geniuszu, utożsamiając perypatetycką melancholię z platońskim „świętym szaleństwem”. Neoplatonizm florencki doprowadził do swoistej gloryfikacji siły intelektualnej spod znaku Saturna. Zagadnieniom tym, a w szczególności poglądom Marsilia Ficina, poświęcona została trzecia część studium.

Istotnym wątkiem książki jest wzajemne oddziaływanie astrologicznych, filozoficznych a także literackich koncepcji melancholii i jej wyobrażeń ikonograficznych. Obszerna i kluczowa dla tej pracy piąta część nosi tytuł „Dürer”. Ukazano w niej źródła teoretycznych poglądów Dürera i przeprowadzono obszerną analizę miedziorytu *Melencolia I*, w której uzasadniono między innymi tezę o związku tej kompozycji z koncepcją Ficina. Wykazano, że o ile pojedyncze motywy dzieła zaczerpnięte zostały z tradycji ikonograficznej przedstawień Saturna i melancholii, o tyle całość stanowi syntezę ludowego wzorca melancholijnej

bezczynności i scholastycznej personifikacji sztuk wyzwolonych. Poddano refleksji zarówno ekspresywny sens sztychu, jak i pojęcie melancholii, którego treść dzieło to opisuje. Omówiono też najważniejsze typy dzieł, które w różny sposób do przedstawień Dürera nawiązują.

Od czasu *Saturna i melancholii* powstało wiele prac na tematy podejmowane w tej książce, tekstów czerpiących z dorobku różnych dziedzin nauki. Udostępnione polskiemu czytelnikowi przez wydawnictwo Universitas studium posiada nie tylko wartość historyczną i erudycyjną – stanowi swoisty kanon wiedzy na temat melancholii, wprowadza bowiem swoiste uporządkowanie sensów tego migotliwego, wieloznacznego pojęcia. Publikację tę polecamy nie tylko tym, którzy – jak powiedziałby Victor Hugo – odnajdują szczęście w smutku, ale wszystkim, których interesuje historia kultury.

M. Ch.